

AKSUM KRALLIĞI'NIN ORTAYA ÇIKIŞ, YÜKSELİŞ VE YIKILIŞININ TEMEL
DİNAMİKLERİ
*MAIN DYNAMICS OF THE EMERGENCE, RISE AND COLLAPSE OF AKSUM
KINGDOM*

Ahmet Göksel ULUER

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Siyasi Tarih Ana Bilim Dalı

*Res. Assist., Necmettin Erbakan University, Faculty of Political Sciences, International Relations
Department, Department of Political History*

aguluer@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2528-2780

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History

2/1, Mart – March 2020 Samsun

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

www.oannesjournal.com

www.dergipark.org.tr/tr/pub/oannes

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **09.01.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **02.03.2020**
Sayfa-Pages : **25 – 39**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ULUER, Ahmet Göksel, “Aksum Krallığı'nın Ortaya Çıkış, Yükseliş ve Yıkılışının Temel Dinamikleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, Mart / March 2020, ss. 25 – 39.

OANNES
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
2/1, Mart – March 2020
25 – 39
Makale Türü: Araştırma Makalesi

AKSUM KRALLIĞI'NIN ORTAYA ÇIKIŞ, YÜKSELİŞ VE YIKILIŞININ
TEMEL DİNAMİKLERİ
MAIN DYNAMICS OF THE EMERGENCE, RISE AND COLLAPSE OF
AKSUM KINGDOM

Ahmet Göksel ULUER

Öz

Aksüm Krallığı, Habeşistan ya da Etiyopya olarak bilinen coğrafyada MÖ 1000 ila MS 900'lü yıllarda hüküm sürmüş bir devlettir. Bu çalışmada krallığın doğuş, yükseliş ve çözüme evrelerini şekillendiren temel unsurlar ele alınmıştır. Bu bağlamda, Kuzeybatı Afrika Boynuzu bölgesinde oluşan tarımsal geçim rejimi ve ona bağlı olarak gelişen kentliliğin tarihsel bir miras olarak Aksüm kenti ve krallığına devredilmesinin üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak Aksüm'un deniz aşırı ticarete bölgesel partner olarak eklenmesinin devletin zenginleşmesi üzerindeki etkisine değinilmiştir. Son olarak tarım ve ticaret odaklı güçlenme yaşayan krallığın, bu iki unsurun istikrarını sağlamak adına din, vergi ve fetih araçlarını kullandığı öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Aksüm Krallığı, Etiyopya, Roma İmparatorluğu, Deniz Aşırı Ticaret.

Abstract

The Kingdom of Aksum is a state that ruled in the geography known as Abyssinia or Ethiopia between 1000 BC to 900 AD. In this study, the basic elements that shape the emergence, rising and collapsing phases of the kingdom are addressed. In this context, the agricultural subsistence regime in the Horn of the Northwest Africa region and the transfer of the developing urbanism as a historical heritage to the city and kingdom of Aksum is emphasized. Also, the effect of the inclusion of Aksum to the overseas trade as a regional partner on the enrichment of the state is mentioned. Finally, it is asserted that the kingdom that was strengthened by agricultural and commercial activities used the instruments of religion, taxation and invasion to stabilise those two aspects.

Keywords: Aksum Kingdom, Ethiopia, Roman Empire, Overseas Trade.

Giriş

Aksum (አክሱም) Krallığı, Afrika Boynuzu'nun kuzeybatısında, bugünkü Etiyopya ve Eritre sınırlarını kapsayan bir coğrafyada, MÖ 1000 ila MS 900 yıllarında hüküm süren bir krallıktır. Arap dilinden aktarılan adıyla Habeşistan olarak anılan bölgede Aksum Krallığı, kendisinden önce gelen devlet geleneklerinden unsurlar içerdiği gibi, kendisi de özgün siyasal ve kültürel nitelikler geliştirmiş ve çevresini şekillendirmiştir. Bu nedenle bölgedeki antik dönem devletleşme gelenekleri Aksum'a referansla adlandırılır. Aksum-öncesi, Ön Aksum, Erken Aksum, Klasik Aksum, Geç Aksum ve Aksum-sonrası gibi isimlendirmeler farklı araştırmacılar tarafından farklı arkeolojik, nümizmatik ve seramik kültürlerine dayalı öğeler göz önüne alınarak yapılmıştır. Her bir araştırmacı için yukarıda adı geçen dönemlendirmeler farklı yılları kapsayabilmektedir.¹ Dolayısıyla krallığın öncesinde, mevcut devlet geleneğini taşıyan kültürlerin ilk örnekleri MÖ 1000'li yıllarda ortaya çıkmakta ve Etiyopya'da Aksum sürece yayılan bir devlet kültürü varlığını sürdürmüştür.

Etiyopya, Afrika'da devletleşmeye erken dönemlerde rastlanan nadir bölgelerden biridir. Ülkede devletleşmeyi tetikleyen en önemli öğe, ülkenin coğrafi yapısıdır. Kızıldeniz kıyısında yer alması nedeniyle bölge, deniz aşırı coğrafyalarla kültürel ve ekonomik mübadele ilişkisi tesis edebildi. Bunun yanı sıra Etiyopya'nın iç bölgelerinin sahip olduğu dağlık yapı, devletleşmeyi geliştirecek özgün bir zemin oluşturdu. Nübye ve Somali jeolojik levhalarının kesiştiği yerde oluşan dağlar ve yüksek yaylalardaki volkanik topraklar, tarıma elverişli, verimli bir araziye miras bıraktı. Paralel olarak Nil Nehri'ne de kaynaklık eden göl ve nehir sistemleri ortaya çıktı ve bölgedeki insan nüfusunu arttıracak olan suya ulaşımı kolaylaştırdı. Etiyopya bu açıdan çevre bölgelere nazaran ayrıksı bir konumdadır. Sahra Çölü'nün batı ucundaki Moritanya'dan başlayıp Sudan'a uzanan çöl iklimi, Etiyopya'daki yaylalarda başkalaşır. Yağmurun ve ılımanlığın hâkim olduğu bir biçime bürünür. Yaylalar bittiğinde ise Somali'de yeniden çöl karakteristiğine dönüşür. Aynı zamanda bahsi geçen yükseltiler, dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı doğal bir sığınak işlevi görmektedir. Öyle ki bu sığınak, yedinci yüzyılda başlayan ve Ortaçağ boyunca süren komşu Müslüman hanedanların nüfuz ve işgal çabalarına engel oldu. Hatta yirminci yüzyılın başındaki İtalyan işgali döneminde ülkenin direnişine önemli katkı sağladı.

Etiyopya'yı farklı kılan iklim ve coğrafyaya dair bu nitelikler olmaksızın Aksum Krallığı'nın doğuşunu hazırlayan şartları anlamak güçtür. Tarih metodolojisine farklı yaklaşım getiren yazarlardan olan Braudel, tarih incelemelerine coğrafyayı eklemesiyle bilinir. Onun için coğrafya, yalnızca tarihsel olayların yaşandığı bir sahne değil aynı zamanda değişen fiziksel çevre unsurlarının farkında olarak, insani ve insani olmayan öğelerin karşılıklı etkileşimini gözden geçirmeye dayanır.² Zira bu etkileşim, Montesquieu'nun deyimiyile o topraklarda yaşayan toplulukların "genel ruh"unu ortaya koyan şeydir.³ Daha önceki dönemde ortaya çıkan benzer bir girişim, Haldun'a aittir.

¹ Buna dair tartışmalar için bkz. Philipson, 2012: 71 – 72.

² Baker, 2003: 21.

³ Montesquieu'ya göre genel ruh, "(..) bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların ya da ulusun ruhu olarak adlandırılan bu kavram, topluluğu biçimlendiren maddi ve manevi değişkenlerin bir araya gelerek oluşturduğu özel bir birleşim, bir ulusa ait yaşam tarzıdır." Bkz. Zabcı, 2015: 550.

Haldun dünyanın umran bulunan bölgelerinin iklim ve coğrafya özelliklerinin insan yaşayışına ne şekilde tesir ettiğini açıklamaya çalışır.⁴ Braudel'in coğrafyaya dair perspektifinin en önemli kavramı "uzun zaman" (longue duree) ya da "yapı"dır. Braudel'e göre uzun zaman son derece zor ve geç değişebilen, toplumların, ekonomilerin, zihniyetlerin oluşumunda "zamanın fazla aşındıramadığı, uzun süre taşınan ve pek çok kuşağın sabit unsurları olan" gerçeklikler bütünüdür.⁵ Uzun zamandaki öğelerin altında konjonktür denen on, elli veya biraz daha fazla yıldan oluşan zaman dilimleri boyunca hüküm süren genellikle ekonomik süreçlerin şekillendirdiği bir analiz düzeyi bulunur. Onun da altında, olay veya "toz" adı verilen kısa erimli gelişmeler yer almaktadır. Dolayısıyla herhangi bir tozun veya tarihsel olayın analizi, olayın gerçekleştiği yapı ve konjonktürler ele alınmadan anlaşılabilir.

Bu bağlamda günümüz Etiyopyasının kuzey ve kuzey batı bölümünde milattan önce bin ila milattan sonra dokuz yüz yıllarında hüküm sürmüş olan Aksum Krallığı'nın temel dinamiklerini incelemek için coğrafyanın sunduğu imkân ve kısıtları öne sürmek mühimdir. Konjonktürel olarak ise Aksum'u var eden ve en parlak dönemlerinin yaşanmasına doğrudan yol açan deniz ticaretlerine ve özel olarak Roma İmparatorluğu'nun en önemli gelir kaynaklarından olan Akdeniz-Hint Okyanusu ticaretine odaklanmak gerekmektedir.

Uzun mesafelerde ticaretin gerçekleşmesi pek çok unsurun bir arada olmasını gerekli kılar. Bunların başında kervanlar ve denizden ulaşımı sağlayacak gemiler gelmektedir. Ayrıca, ticareti mümkün kılan pazar yerleri ve kervanların yürütüldüğü yollarda güvenliği sağlayacak bir askeri-siyasi yapılanma gerekir. Zira askeri-siyasi denetimin olmadığı yollar, her an saldırıya açıktır ve bu yollarda kervanlar yürütülerek büyük riskler alınmaz. Bunun yerine deniz ticareti daha hızlı ve güvenlidir. Ancak karadaki güvensizliğin benzerini korsanlar yaratmaktadır. Dolayısıyla devlet, kara ve denizde ticaretin sürmesinde tam da bu denetimi sağlayan bir işlev görmektedir. Askerleriyle birlikte yolların güvenliğini ve siyasi gücü ile de pazarların belirli kurallar çerçevesinde çalışmasını güvence altına alır.

Roma'nın Doğu yönlü ticaretinin esas kaygısı, Hindistan ve Çin'den gelecek malların güvenli biçimde aktarılmasını sağlamaktır. Hindistan için baharat, Çin için ise ipek Akdeniz coğrafyasına aktarılan kıymetli malların başında gelmektedir. Kızıldeniz aracılığıyla geçilen coğrafyada ise Arabistan'dan elde edilen tütsü ile Afrika'dan elde edilen fildişi ve köleler ana mübadele ürünleridir.⁶ Roma'dan çıkan kervanlarda ise şarap, tahıl, demir ve diğer metaller Doğu'ya gönderilir.⁷ Akdeniz'den Mısır'a ulaşan, Mısır'da kara yoluyla Kızıldeniz'e varan kervanlar, buradan hareketle Babülmendep Boğazı'nı aşarak Hint ve Çin coğrafyalarından aldıkları malları geri götürürler. Beşinci yüzyıla dek varlığını koruyan bu uzun mesafeli ticaret sisteminde, Roma askerlerinin yanı sıra kervanların geçtiği bölgenin coğrafya ve diline hâkim olan yerli kişiler kervanlara eşlik ederek güvenli akışı sağladılar.⁸ Akdeniz-Hint Okyanusu yönlü

⁴ Haldun, 2013: 211 – 275.

⁵ Braudel, 2009: 174.

⁶ Young, 2001: 33.; Fitzpatrick, 2011: 33 – 34.

⁷ Aubert, 2011: 40.

⁸ Rostovtzeff, 1998: 154 – 157.

bu ticaretin önemli bileşenlerinden biri de kervan rotalarında bulunan devletlerdi. Bu devletler, ticarete eklemenecek malları temin eden ve gelen malları da dağıtan yerel aktörlerdi. Şüphesiz ki bu temin ve dağıtma işlevi, ticari akışı kolaylaştıran ve güvenli hale getiren başat unsurlardandır. Roma'nın Doğu politikasının temel eksenini ve Aksum'un kendisini içinde var ettiği konjonktür, işte bu mevcut ticaret ve kervan rotalarının denetimi ve bu rotalardaki malların güvenli biçimde akışını sağlayabilme düşüncesi etrafında şekillendi.

Aksum Öncesi Dönem: Tarım, Kent ve Ticaret Mirası

Etiyopya bölgesinde devletleşme, tarımsal üretimin düzenlenmesi ve bu üretimin doğurduğu nüfus artışına paralel gelişti. Milattan önce beş ila altıncı bin yılda bölgede tarım, bir geçim rejimi olarak ortaya çıktı. Bölgenin bitki ıslahı ve tarım tekniklerini Arap Yarımadası'ndan edinmiş olabileceği ancak bunun kanıtlanmadığı bilinmektedir.⁹ Fakat bu dönemden itibaren Kuzeybatı Boynuz diyebileceğimiz, Aksum Krallığı'nın çekirdeğini oluşturan Kuzey Etiyopya ve Eritre'yi kapsayan bölgenin tarıma müsait alanlarında öküzlerin çektiği pullukların kullanıldığı sabittir. Ancak erken dönemlerde sulama tarımından çok, yağmur suyuna dayalı tarımın daha geniş çapta yapıldığını görmek mümkündür. Tarımsal teknikler ve coğrafyanın uygunluğuna ek olarak, tef, noog ve ensete gibi ıslaha yatkın tahıl türlerinin varlığı, bölgede tarımsal üretimi yaygınlaştırmış ve bununla birlikte nüfusun yoğunlaştığı kentlerin oluşmasını tetiklemiştir. Özellikle protein ve demir bakımından zengin ve besleyici bir tahıl olan tef, yaklaşık yedi bin yıldır bölge halkı için "kurtarıcı" bir besin kaynağı rolünü üstlenmiştir.¹⁰

Kuzeybatı Boynuz bölgesinde, MÖ 2700'lerden itibaren nüfusun yoğunlaştığı kentler oluştu. Bunlar özellikle az bayırlı, yüksek verimli, sabanla toprağın yeterli düzeyde işlenebildiği ve sulama gereksinimi duymayan alüvyal vadilerin bulunduğu alanlarda kuruldu. Bet Giyorgis tepesi gibi yoğun yerleşim bölgelerindeki kalıntılar sığır, keçi ve koyunun varlığını ve tefin yanında kimi diğer tahılların da yetiştirildiğini doğrular.¹¹ Milattan önce üçüncü ve ikinci bin yıllarda Kuzey Etiyopya ve Sudan hattındaki Gash Deltası bölgesinde ve MÖ 1500 – 800 yılları arasında Jebel Mokram kültürü denilen, çeşitli kentlerce paylaşılan kültür ve ticaret ağları meydana geldi. Bir diğer uzantısı da Yemen'de görülen bu kültürler, Beni Amer, Mahal Teglinos ve Yiha (ይሐ) gibi kentlerden/yerleşim yerlerinden müteşekkildi. Kent yöneticilerinin kurduğu yerleşik pazarlar aracılığıyla yürüyen bu kültürlerle çeşitli göçer/yarı-göçer topluluklar da ticari mallar sağlayarak katılıyorlardı.¹² MÖ 1200'den itibaren Yemen'de ortaya çıkan tüccar karakterli Saba Krallığı'nın ganimet ve yağmacılığa dayalı devletleşme yerine bir ticaret devleti¹³ biçiminde gelişmesine paralel olarak Kızıldeniz'e yakın olan Yiha kenti de güçlendi.

⁹ Diamond, 2010: 116 ve 228.

¹⁰ Murphy, 2007: 196.; D'Andrea, 2008: 548 ve 562.

¹¹ Bard, vd., 2000: 75.

¹² Fattovich, 2012: 18 – 25.

¹³ Dönemin hükümdar yazıtlarında üstün gelmek, yağmalamak, haraca bağlamak gibi ifadelerin yerine vakfetmek, onarmak, inşa etmek gibi kelimelerin kullanılması bunun emarelerinden kabul edilir. Bkz. Çağatay, 1957: 12.

Mısır kaynaklarında “Punt” adı verilen ve bugünkü Etiyopya-Somali coğrafyası içerisindeki bir yer olduğu tahmin edilen bölgeden¹⁴, Antik Mısır'ın erken çağlarından beri çeşitli mallar mübadele edilmekteydi. Fildişi, abanoz, sığla ağacı, altın, köle gibi malların yanı sıra dinsel ritüellerde kullanılan reçine benzeri bir madde olan mür de bu bölgeden çıkarılmaktaydı.¹⁵ Bu nedenle bölge, deniz ticaretinde önemli bir potansiyel taşıyordu. Saba yöneticileri Kuzeybatı Boynuz'a kurdukları koloniler vasıtasıyla iç bölgelerden taşınan malları deniz ticaretine katmaya başladılar. Bunun neticesinde bölgede bir Afro-Arap elit oluştu.¹⁶ Saba dili, dini ve kültürel unsurları bölgeye yayıldı. Yıha, bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra bir dinsel ritüel merkezi konumuna yükseldi. Bugün dahi varlığını sürdüren, Saba tanrısı Almaqah'a ithaf edilen bir tapınak inşa edildi. Böylece Yıha'nın başkent olduğu, yöneticileri için bir meşruiyet zemini oluşturan¹⁷ Saba kültürüyle yoğrulmuş ve MÖ 900'lü yıllara tarihlenen Daamat (ዳዳማት) devleti kuruldu. Neden çöktüğü tarihsel kayıtlardan ortaya çıkmayan¹⁸ Daamat, MÖ 400'lere kadar bölgede varlığını sürdürdü.

Aksum Krallığı: Devralınan ve Geliştirilen Miras

Milattan önceki milenyumda Kuzeybatı Boynuz bölgesi, tarımsal üretim ve deniz ticareti üzerine bina edilen toplumsal yaşam ve bu yaşamı idame ettirecek ilk köklü devlet olan Daamat'ın kurulmasıyla ön plana çıktı. Belli açılardan onun mirasçısı olarak kabul edilebilecek olan Aksum Krallığı ise ticaret bağı olan tarımcı kent kültürünü daha üst bir düzeye taşıdı. Saba-Daamat ortaklığı, Aksum-Roma ortaklığına evrildi ve Aksum, etkisi daha geniş alana yayılan bir krallık olarak tarih sahnesindeki yerini aldı.

Aksum Krallığı, adını Aksum kentinden almaktadır. Aksum, Yıha'nın yaklaşık elli kilometre güneybatısındadır. Daamat'ın çöküşünden sonra mevcut kültürel ve ekonomik doku kentlerde muhafaza edilebildi ve toplumsal yaşam öncekine benzer bir biçimde sürdü.¹⁹ Aksum'da MÖ 400-50 yılları arasında üç adet soya dayalı grubun başlarındaki şefler vasıtasıyla yönetilen topluluktan bir tanesi, zamanla kendini toplumsal hiyerarşinin tepesine koymayı başardı. Bu geçiş, toplumsal tabakalaşma, kaynakların denetimi ve tüm ticari etkileşimi kontrol etme yetkisinin belli bir soyun elinde toplanması anlamına geliyordu.²⁰ Bu durum belli bir yönetici grup ve elit kesimin topluluktan farklılaşmasına yol açarak hiyerarşik bir siyasal denetim yapısı ortaya çıkardı. Bugün de varlığını sürdüren ve Etiyopya toplumunun üç önemli etnik grubundan ikisi olan Amara

¹⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. Philips, 1997: 438.

¹⁵ Philips, 1997: 439.

¹⁶ Fattovich, 2012: 38.

¹⁷ Harrower ve D'Andrea, 2014: 518.

¹⁸ Ptoleme hanedanı, Selevkiler, Partlar, Fenikeliler ve Yunan dünyası arasında asırlarca süren Akdeniz hâkimiyeti mücadelesi neticesinde Yemen-Etiyopya bölgesi, görece daha az ilgi duyulan ve müdahale edilen bir bölge olarak kaldı. Bu aynı zamanda ikili ticari ilişkilere mahkûm bir toplumsal hayat doğurdu. Yemen'deki iç çekişmelere neticesinde milattan önce ikinci yüzyılda Saba ve Himyerliler arasında yaşanan hanedan değişikliği hesaba katıldığında, Daamat'ın çöküşünün bölgesel ticaretin sekteye uğraması nedeniyle olması muhtemeldir.

¹⁹ Fattovich, 2012: 33.

²⁰ Fattovich, 2018: 16 – 17.

(አማራ) ve Tıgray (ትግራይ) etnik grupları böylece bölgeye kök saldı ve etnik anlamdaki egemenliklerini pekiştirdi.

Aksum'u merkez alan bu kentli devlet yaşamı, milattan sonraki dördüncü yüzyıla gelindiğinde ise farklı coğrafyalara ordu sevk edebilen, kendi parasını basabilen bir krallığa evrilecekti. Mevcut kent ekonomisi ve kültür mirasına ek olarak Aksum'un "sosyo-politik karmaşıklığını"²¹ artıran en önemli öge, bir iklimsel değişimdi. Milattan sonraki ilk yüzyılda gerçekleşen bu yerel değişiklik neticesinde, yağmur mevsimi yılda üç buçuk aydan, altı ila yedi aya çıktı. Yağmur suyuyla gerçekleşen tarım kapasitesi artarak senede iki kere ürün alabilme fırsatı doğdu.²² Böylece daha geniş nüfusa ev sahipliği yapabilecek bir ekonomik altyapı oluştu. Ayrıca iki ila üç binlik rakıma sahip olan bölgedeki yaylalar, doğal bir kale işlevi görerek topluluğun güvenliğini sağlamaya yarıyordu.

İklim değişikliğinin gerçekleştiği dönemin hemen öncesinde, MÖ 31 yılında Roma İmparatorluğu'nun Mısır'daki Ptoleme hanedanına son vererek Akdeniz-Kızıldeniz-Hint Okyanusu hattında deniz ticaretine egemen hale gelmesi, Etiyopya'daki devletleşmenin gelişmesine yol açan dışsal süreçlerin en önemlisiydi. Bu ticareti mümkün kılan etmenlerin başında, yılın farklı dönemlerinde batı-doğu ve doğu-batı yönlü esmeye başlayan muson rüzgârları geliyordu.²³ Bu rüzgârlar aracılığıyla tüccarlar, Hindistan'a karadan ulaşmayı sağlayan, görece risk içeren kervan yollarına etkin bir alternatif geliştirmişlerdi.²⁴ Mısır'a ulaşan mallar, karadan kervanlarla Mısır'ın Kızıldeniz kıyılarındaki çeşitli limanlara getiriliyor, buradan yine gemilere yüklenip Hindistan'a ve Arap Yarımadası kıyılarına ulaşabiliyordu. Böylece Akdeniz ve Hint Okyanusu'nu bütünleşmiş bir bölge haline getirecek, Avrupa'dan Çin'e uzanan, Akdeniz dünyası ile etkileşimi sağlayan ve siyasi denetimi Roma tarafından sağlanan uzun mesafeli bir ticaret sistemi tesis edildi.²⁵ Aksum Krallığı bu ticarete kaynak ve ticaret gemilerine konaklama olanağı sağlayan bir partner olarak ortaya çıktı.

Ticari partnerliğin en önemli noktası Kuzeybatı Boynuz bölgesinde yer alan ve Kızıldeniz'de nadir bulunan doğal limanlardan biri olan Adulis liman

²¹ Philipson, 2001: 32.

²² Butzer, 1981: 491.

²³ Temmuz ayında Kızıldeniz limanlarından hareket eden bir gemiyi zorlu ve tehlikeli bir rotada yirmi günlük bir süre içerisinde Hindistan'a ulaştıran rüzgârlar, Aralık-Ocak aylarında ters yönde esmeye başlayıp bu gemileri Kızıldeniz'e geri döndürürdü. Bu nedenle muson rüzgârlarının esme tarihleriyle kısıtlanmış denizciler, istedikleri vakitte gidip dönemmez; gittikleri yerde uzun süre harcamak durumunda kalır, sonuç olarak tüccar ve kentliler arasındaki kültürel etkileşim yoğun olarak yaşanırdı. Bkz. Young, 2001: 25.

²⁴ Dönemin teknolojik düzeyi nedeniyle, gemiler kıyılarda kürek yardımıyla görece başarılı biçimde seyredebiliyordu. Ancak açık denizlerdeki rüzgârların kuvveti nedeniyle, ancak rüzgârlardan yardım alarak, yani onu arkasına alarak ilerleyebiliyorlardı. Musonların keşfinin milada yakın bir dönemde, Ptoleme hâkimiyetindeki Mısır'da, Mısırlı Grekler tarafından gerçekleştirildiği iddia edilir. Ünlü Yunan tarihçi Strabo'nun iddiasına göre Aden Körfezi'nde bir gemi enkazına rastlanır. İçerisinde bir de Hintli denizci bulunan geminin oraya nasıl geldiği merak edilerek musonların etkisi keşfedilir. Hippalus adlı kâşif ve tüccar da musonları kullanmayı öğrenir. Bu şekilde Hindistan'a çeşitli ticaret gemileri yollanmaya başlar. Bkz. McLaughlin, 2010: 25 – 26.; Musonların keşfi ve etkisine dair daha kapsamlı bir okuma için bkz. Warmington, 1928: 35 – 83.; Roma İmparatorluğu merkezli ve yerel kaynaklara dayanan tarihsel yorumlara dair bir değerlendirme ve eleştiri için bkz. Charlesworth, 1928.

²⁵ Beaujard ve Fee, 2005: 412.

kentiydi. Aksum'un öne çıkan bir kent olmasının nedenlerinden bir diğeri de, tarımsal üretim ve yüksekliğin doğal bir güvenlik bariyeri işlevi görmesinin yanı sıra, Adulis limanına yakınlığıydı. *Periplus of Erythraean Sea*²⁶ adlı esere göre üç günde Adulis'ten Koloe'ye, Koloe'den de yola çıkılıp beş gün sonra Aksum'a ulaşılabilirdi.²⁷ Aksum, iç bölgelerden elde edilen malların toplanarak Adulis'e aktarıldığı ve denizden gelen malların da mübadele edildiği bir pazar/kent işlevi görmekteydi. Periplus'ta Adulis kentinde "(...) *sahip olduğu şeyler konusunda hayli titiz olan, daha fazla kazanabilmek adına tasarruf etmeyi iyi bilen ve Grekçe okuma ve yazma konusunda gayet bilgili*" olan Zoskales adlı bir yöneticiden bahsedilir.²⁸ Dolayısıyla Aksum-Adulis hattı Etiyopya hinterlandının ticari merkezi haline geldi. Dönemin yöneticileri de, devleti bu ticaretin istikrarını ve denetimini sağlama fikri üzerine bina etti.

Akdeniz-Hint Okyanusu doğrultulu ticarete bölgenin rolünü Roma İmparatorluğu açısından önemli kılan ürünlerden biri fildişi idi. Değerli bir mobilya ve alet yapım hammaddesi olan fildişinin arzı, miladın sonrasında Kuzey Afrika fillerinin sayıca azalması neticesinde düştü. Bu noktada Etiyopya önemli bir kaynak bölge konumuna yükseldi. Hint ve Çin için de önemli bir madde olan fildişinin yanı sıra Roma'ya gönderilen köleler, Boynuz bölgesi ticaretini ve orada bulunan krallığı dış aktörlerce kıymetli hale getirdi.²⁹ Krallığın kentleri aynı zamanda örtü, pelerin benzeri giyim eşyaları ve bunların kumaşları, keten, camdan taşlar, madeni para ve süsleme için kullanılan pirinç; bakır, demir ve bunlardan yapılan balta, bıçak, kazan, vb. aletler gibi pek çok ürünün mübadele edildiği pazarlardı.³⁰ Pazarın korunması ve mübadelenin devamı Roma ve Aksum'un zenginliğinin sürdürülebilmesi için önemliydi. Tarihsel kayıtların da doğruladığı üzere, genel olarak Roma ve Aksum arasındaki ilişkiye tamamen barışçıl ticaret ve gerektiğinde gerçekleştirilen diplomatik faaliyet egemendi. Zira her iki aktörün de milattan sonraki ilk yüzyılda başlayan ve beşinci yüzyıla kadar aktif biçimde gücünü koruyan deniz aşırı ticaretin güney kanadındaki ekonomik ve siyasal statükoya dair herhangi bir sorunları bulunmamaktaydı.³¹

Roma ve Aksum arasındaki bu bağlantının nihai aşaması ise Aksum'un Hıristiyanlığı kabul etmesi oldu. Bu dönüşümün ne zaman yaşandığı net olarak bilinmemese de nümizmatik biliminin verileri dördüncü yüzyılda paralardaki değişime dikkat çekmektedir. Kral İzana'nın (Ἰζανα) din değiştirmesiyle birlikte 330'lu yıllarda, paganik Saba inancında mühim yer tutan hilal ve disk şeklindeki güneş sembolleri, yerini Hıristiyan hacına bıraktı. Lübnan doğumlu piskopos Frumentius'un (Fremnatos / Ἔμντωσ) İskenderiye Kilisesi'nin

²⁶ *Periplus*, Grek menşeli bir kelimedir. Denizciler için milattan sonra birinci yüzyılda hazırlandığı tahmin edilen anonim bir kayıt tutma belgesidir. Belirli bir rotada uğranabilecek limanlar, kentler; bunların aralarındaki uzaklıklar ile o kentten temin edilebilecek ve satılabilecek ticari ürünlerin yer aldığı, denizciler için bir tür bilgilendirme vesikasıdır. *Erythraean Sea* ise Eritre Denizi anlamına gelir. Bugün Kızıldeniz olarak adlandırdığımız bölgenin bir diğer adı olarak da kullanılmaktadır. Periplus'taki haliyle Hint Okyanusu'nu gösteren bölgeye de bu isim verilmiştir. Dolayısıyla bu eserin "*Denizciler için Kızıldeniz/Hint Okyanusu Rehberi*" gibi bir anlam ve işleve sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.

²⁷ Casson, 1989: 53.

²⁸ Casson, 1989: 53.

²⁹ Philipson, 2001: 32 – 34.

³⁰ Casson, 1989: 53 – 55.

³¹ Munro-Hay, 1991: 136.

yetkilendirmesiyle Etiyopya'da kilise kurması, İzana ile tanışması ve onu Hıristiyanlığa yönlendirmesi, yeni dinin benimsenmesinin başlangıcı olarak kabul edilir.³² Etiyopya'da Hıristiyanlık, Mısır'daki İskenderiye Kıpti Kilisesi'ne bağlı olarak gelişti. Kilisenin Etiyopya'daki görevlileri olan "abuna" sıfatlı din görevlileri İskenderiye'den tayin edildi ve kilisenin ritüelleri ve dinsel görüşleri uzunca bir süre İskenderiye'ye paralel olarak yaşadı. Aksum'un Hıristiyanlığı benimsemesi aynı zamanda, hali hazırda Grek-Latin kültürünün etkisindeki Sudan kentleri³³ ile olan bölgesel rekabetteki dezavantajlı konumunu yok etmeye yaradı. Böylece Aksum, Roma'nın deniz aşırı ticaret sistemindeki bölgesel rolünü sağlamlaştırdı.³⁴

Roma'nın göçler neticesinde zayıflamaya başladığı beşinci yüzyıla kadar diri kalan, ticaret ve dini diplomasinin özel bir bileşimi olan bu ikili ilişki, Doğu Roma döneminde de sürdü.³⁵ Öyle ki Aksum, bu dönemde "Siyah Bizans" sıfatıyla anılır oldu.³⁶ Roma ve Doğu Roma İmparatorlukları için de bu ilişki, fethedilmesi zor bir coğrafyada nüfuz yaratmak anlamına geldiği için oldukça işlevseldi. Nihayetinde Hıristiyanlık "(...) erken-feodal devlet karakterine sahip Aksum Krallığı'nın yönetici zümresine, ülkenin çok etnili karakterini birleştirecek, sınıflı bir toplumda toplumsal barış ve düzeni sağlayacak önemli araçlar sağladı. Hıristiyanlığa geniş katılım, halkların kültürel uzlaşmasının yanı sıra Kuzey Etiyopya'daki nüfusun tek bir ulusa doğru entegrasyonunu destekledi."³⁷

Roma'nın çevresinde gelişen ve Hıristiyanlıkla bütünleşmiş ticaretin neticesinde Aksum kenti daha da büyüdü. Yaklaşık on bin kişilik nüfusa sahip olan Aksum³⁸, küçük-büyük köy ve kasabalar, saraylar, elit sınıfa ait ikametgahlar, bir büyük katedral, çeşitli imalathaneler ve anıtsal yapılardan müteşekkil on kilometre çapında bir kent halini aldı.³⁹ Bilhassa kentli elit nüfusta %280'lik bir artış görüldü.⁴⁰ Böylece milattan sonra dördüncü yüzyıla gelindiğinde büyük bir bölgesel hinterland olan bir kente ve bu kentle bağlantılı olan işlek bir deniz aşırı limana sahip, aynı zamanda küresel ve yerel bir meşruiyet sağlayan bir tutkal işlevi gören Hıristiyanlık dinini benimseyen bir krallık oluşmuştu.

Çevre Bölge ve Topluluklarla İlişkiler: Ticaret, Vergi ve Fetih

Aksum'un bölgesel ve küresel bir ticaret merkezi olmasının en somut emarelerinden biri de para basımıydı. Bugüne dek Akdeniz-Hindistan hattında yapılan çalışmalar neticesinde pek çok kentte Aksum paralarına rastlandı. Bakır, bronz, gümüş ve altından mamul çeşitli paralar yirmi altı adet farklı

³² Fremnatos'un güçlü bir kilise kurabilmesinde Hint Okyanusu'nda iş yapan tüccarlarla olan münasebetinin yanı sıra Aksum'un yönetici elitleriyle olan diyalogları rol oynamıştır. Bu ilişkiler ağı neticesinde devlet dini olarak benimsenmesi kolaylaşmıştır. Bkz. Seland, 2014: 644.

³³ Kirwan, 1972: 458.

³⁴ Kaplan, 1982, 107.

³⁵ Ruffini, 1998: 65.

³⁶ Wink, 2002: 421 – 422.

³⁷ Kobischanov, 1978: 165 – 166.

³⁸ Sulas, 2014: 188.

³⁹ Michels, 2017: 104.

⁴⁰ Michels, 2017: 114.

kralın ismini taşımaktadır.⁴¹ Özellikle altın standardındaki para basımı, itibar açısından krallığı dönemin büyük güçleri olan Roma, Pers ve Hint-Çin diyarlarıyla eşitlemek anlamına gelmektedir.⁴² Gücünün doruk noktasındaki dönemde Aksum, dönemin en büyük dört imparatorluğundan biri olarak kabul edilir.⁴³

Mevcut zenginliğin ve gücün devamını sağlamak adına Aksum'un temel dürtüsü, bölgeden toplanıp Adulis üzerinden ticarete eklenen mal akışının istikrar ve güvenliğini sağlamaktı. Bunun için bölgesel bir biat sistemi kuruldu. Yerel aktörler/valiler ve krallık arasında vergi ve haracın yanı sıra gerektiğinde işgücü alımına dayanan hiyerarşik bir ilişki tesis edildi.⁴⁴ Bunun karşılığında iş birliği gösteren yerel aktörlere göreli bir özerklik alanı tanınıyordu. Altıncı yüzyılda yaşayan Mısırlı bir tüccar ve papaz olan Cosmas Indicopleustes'in tanıkları da bu işbirliğini doğrular niteliktedir. Indicopleustes, Aksum Kralı'nın himayesinde ve Agev valisinin desteğinde, çeşitli tüccarların da katılımıyla gerçekleştirilen tuz, demir, sığır, vb. karşılığında yapılan altın ticaretini çeşitli anekdotlar eşliğinde anlatır.⁴⁵ Diğer bir şahit de Pliny'dir. Adulis'e gelmiş, hayvancılıkla uğraşan ve *trogodytae*⁴⁶ anıyla anılan göçebe kavimlerin buraya mür, fildişi, gergedan boynuzu, maymun, köle, vb. getirdiklerinden bahseder.⁴⁷

Aksum denetimindeki ticari güce paralel olarak yeri geldiğinde hinterlandındaki kaynaklara el koyabilecek ve emek gücünü kontrol edebilecek bir askeri örgütlenme kuruldu.⁴⁸ Askeri örgütlenmenin gücü, kısa sürede Sudan sınırlarındaki Nil Nehri'nin kıyılarında gelişen önemli bir kent olan Meroe'yi ve Kral Kaleb'in (ካሌብ) 520 yılında Kızıldeniz'in karşı kıyısında Himyeriler hanedanlığının kontrolündeki Yemen'i fethedecek bir düzeye ulaştı. Askeri güç aynı zamanda, verimin düştüğü Aksum'un besin ve işe ihtiyaçlarının karşılanamadığı kıtlık dönemlerinde bu kaynaklara erişimi sağlayan bir işlev gördü.⁴⁹ Genellikle bir kraliyet propogandası üslubuyla inşa edilen anıtlarda krallığın diğer kentler ve bölgelerle ticaret, vergi, haraç, isyan ve mücadele üzerinden kurduğu ilişkiler yer almaktadır.⁵⁰

⁴¹ Munro-Hay, 1981 – 1982: 3.

⁴² Munro-Hay, 1982: 112.

⁴³ Kobischanov, 1979: 59.

⁴⁴ Philipson, 2012: 88 – 90.

⁴⁵ Indicopleustes, 2010: 52 – 66. Indicopleustes, Adulis kentindeki mermer bir anıtın yapısını anlatarak yapının üzerindeki yazıyı Grekçe metne aktarır. Bu metinde, kralın düzenlediği seferler ve haraca bağladığı kabileler anlatılmaktadır. Anıtın üzerindeki bu yazı kralın diğer kentlere istikrarlı biçimde sefer düzenleyebilme kapasitesine sahip olduğunu işaretidir. *Monumentum Adulitanum* olarak anılan anıtın izlerine halen rastlanamamış ve tamamen ortadan kaldırıldığı tahmin edilmektedir. Indicopleustes'in tanıklıkları, döneme dair önemli bir tarihsel kayıt niteliği taşır.

⁴⁶ Aynı biçimde MÖ 64/3 ile MS 23 yılları arasında yaşamış olan Amasya doğumlu ünlü Grek coğrafyacı Strabo (*Strabon*) da Etiyopyalılara komşu olan Trogodytae adlı kavmi anar ve göçebe bir yaşam sürdürdüklerinden bahseder. Bkz. Strabo, 1930: 313, 337 ve 341.

⁴⁷ Pliny, 1961: 467 – 469.

⁴⁸ Philipson, 2012: 74.

⁴⁹ Henze, 2000: 153.

⁵⁰ Philipson, 2012: 75 – 78.

Aksum'un Çözülüş ve Sönümlenişi

Tarım ve ticarete dayalı bir bölgesel merkez olan Aksum Krallığı'nın yıkılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Aksum kentinin nüfus yoğunluğunun zamanla azaldığı, ardıl hanedanların farklı kentlerde konsolide olduğu ve uzunca bir süre dağınık ve gevşek bir devlet yapılanmasının hakimiyet sürdüğü bilinmektedir. 900'lü yıllara gelindiğinde Etiyopya'da Gudit adı verilen pagan, Yahudi ya da bir dönme Hıristiyan olduğu rivayet edilen bir kraliçenin egemenlik kurduğu, ülkenin güneyinde kırk yıl hüküm sürdüğü ve Aksum'un manastır, kilise, vb. Hıristiyanlık sembollerini tahrip ettiği bilinmektedir.⁵¹ Gudit'ten sonra ise Zagve hanedanlığının Agev bölgesini merkeze alan bir hükümlerlik kurduğu ve dolayısıyla devletin ekseninin Aksum'un güneyinde yer alan Tana Gölü çevresindeki Vag-Lasta bölgesine kaydığı göze çarpmaktadır.

Peki, bu çözülüşü meydana getiren nedenler nelerdir? Bir kere, tarımsal üretimi sarsan bir gelişme yaşandı. Justinyen Vebası olarak da bilinen ve Etiyopya'da ortaya çıkararak yayıldığı öne sürülen hastalığın, dünyada yaklaşık yüz milyon kişinin ölümüne neden olduğu tahmin edilmektedir.⁵² Bu hastalık, Aksum nüfusunda azalmaya yol açarak ekonomik ve askeri yetenekleri sekteye uğrattı. İkinci olarak, altıncı yüzyılda Himyerliler'in elinden alınan Yemen'e atanan vali Ebrehe ayaklanarak kısa sürede Arap Yarımadası'nı etkileyecek bir konuma ulaştı.⁵³ Bu unsur, Aksum'un askeri ve ekonomik gücünü kırarken diğer yandan bölgesel dengeleri değiştirdi. Böylece krallığın bölgesel prestijine ciddi bir darbe vuruldu.

Üçüncüsü, altıncı ve yedinci yüzyılda Bizans ve Sasani arasında savaşlar kara ve deniz ticaretini gerilettiler. Bu süreçte Sasani hanedanlığı İran'da güçlü bir aktör olarak Akdeniz – Hint Okyanusu ticaretinde düzeni değiştirecek derecede sivrilmeyi başardı.⁵⁴ Dolayısıyla Pers gemileri ve Basra Körfezi üzerinden yürütülen ticaret, Kızıldeniz aracılığıyla gerçekleşen mübadeleyi ikincil konuma itti. Bu da deniz aşırı ticaretin doğurduğu zenginliğin Aksum'dan diğer bölgelere kaymasına yol açtı. Son olarak, İslamiyet'in Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasına hâkim bir din ve siyasal birlik olarak ortaya çıkması neticesinde Aksum Krallığı, hem karadan hem de denizden İslam devletleri ve tüccarları ile çevrelenmiş durumda kaldı. İslam'ın yarattığı güvenli serbest ticaret havzası çok geniş bir alana yayıldı.⁵⁵ Artık Aksum Krallığı'nda cisimleşmiş olan Hıristiyan Etiyopya kültürü İslamiyet'in denetimindeki toprakların tam ortasında kalarak zayıflamış ve devamlı bir tehdit hissedildi. Yeni dinin bu etkisi kısa zamanda somut olarak hissedildi. Hz. Ömer döneminde Adulis limanına karşı seferler düzenlendiği öne sürülmektedir. Bu verinin doğruluğu sorgulanabilir olmakla birlikte Adulis limanının kısa sürede işlevini

⁵¹ Henze, 2000: 48 – 49.

⁵² Rosen, 2007: 209 – 210.

⁵³ Taberî, 1991: 1092 – 1122.

⁵⁴ Butzer, 1981: 489.

⁵⁵ Doğu yönünde Nişabur, Merv, Buhara, Semerkand, Kaşgar ve Çin hududuna; güney yönünde Şiraz, Medine, Mekke ve Aden'e; batı yönünde Suriye limanı üzerinden Akdeniz'e açılırdı. Deniz yoluyla da Basra, Kahire, Aden ve İskenderiye'den dünyaya yayılan Arap tüccarları gözlemlenebilirdi. Tunus, Sicilya, Fas, İspanya ile Akdeniz; Mısır, Aden ve Cidde ile Kızıldeniz, Hazar Denizi ile Moğolistan, Volga ile Astarhan ve Novgorod'a ulaşılıyor ve Müslüman parası bu bölgelerdeki ticarete dâhil oluyordu. Bkz. Durant, 1950: 206 – 208.

kaybettiği bilinmektedir.⁵⁶ Bu bağlamda, bölge içerisinden temin edilecek malların mübadelesini sağlayan kervanlar iki temel yolu tercih etmeye başladı. Batı hattının ucunda Dahlak, Avan ve Mesavva, doğu ucunda ise Kuzey Somali'de yer alan Zeyla kentleri-limanları gelişti.⁵⁷ Bu kentlere Arap ve/ya Fars kökenli Müslüman tüccarlar, yöneticiler ve topluluklar egemendi.

Kısacası, Aksum'u dönemin büyük imparatorlukları arasında öne çıkaran tarım temelli kent kültürü ve banının getirdiği olumsuz etkilerle, bölgesel bir güç olma niteliği Yemen'deki ayaklanmayla sarsılırken, öte yandan ticaretin yarattığı zenginlik ise yeni ticaret rotaları ve aktörleri neticesinde giderek kayboldu. Bu dönüşüm krallığı duraklattı. Sonrasında Kuzeybatı Boynuz'da devlet geleneğini var eden Adulis-Aksum hattı çözüldü. Böylece Hıristiyan Etiyopya, on üçüncü yüzyılda Süleyman hanedanlığının tesis edilmesiyle kendini yeniden var edecek siyasal gelişmelere değin nadasa bırakıldı.

Sonuç

Kuzeybatı Boynuz bölgesinde devletleşme, görüldüğü üzere, tarıma dayalı ve fazla sayıda nüfus barındırabilen bir kent ekonomisinin varlığıyla ortaya çıktı. İklim ve coğrafyanın sunduğu olanakların etkisiyle gelişen devletleşme, tarıma dayalı bir geçim rejimine ve bu rejimi daha da zenginleştiren deniz aşırı ticareten müteşekkil bir ağın merkezine oturdu. Bunun yanında öncelikle Kızıldeniz hinterlandında yürüyen ve ardından Roma'nın dahli ile birlikte Akdeniz ve Hint Okyanusu hattına genişleyen deniz aşırı ticaretin etkisi ile Etiyopya, kıtalar arası bir ticaret uğrağı haline geldi. Zamanla Hıristiyanlığın benimsenmesi ise hem bölge insanının küresel bir din, ticaret ve ritüel sistemine bağlanması, hem de fethedilen ya da ilişki kurulan bölgelerdeki halkların merkezle olan bağına kurmayı kolaylaştıran bir unsur oldu.

Etiyopya'ya yapısal veya uzun zamanlı bir perspektifle bakıldığında, tarıma dayalı bir toplumsal yaşayışın oluşmasına neden olan koşulların halen değişmeden varlığını koruduğunu söylemek mümkündür. Ancak Aksum'u var eden konjonktürel koşullar, Roma ve devamında Bizans'ın zayıflaması ve nihayetinde İslamiyet karşısında bölgedeki nüfuzu kaybetmesiyle değişti. İslamiyet'in gelmesi mevcut ekonomik sistemin revizyona uğrayarak artık ticarete yeni ve İslami ortaklarla iş tutulması sonucunu doğurdu. Böylece Aksum'un yerine bölgedeki kıyılara yerleştirilen Arap ve Fars kökenli Müslüman hanedanlıklar ticarete egemen oldu. Aksum dönemindeki ticaret yollarının yerine yenileri tesis edildi ve Boynuzdaki nüfuz alanları değişti. Aksum, Roma'nın merkezini oluşturduğu ekonomi sisteminin çevresinde yer alıyordu. Değişen şey ise Boynuz bölgesinin Arap Yarımadası merkezli bir ekonomik sisteminin çevresinde rol alacak olmasıydı. Aksum uygarlığını parlatan ve görece ön plana alan düzen değişerek yerini Aksum'u ikinci plana iten bir düzene bıraktı.

Bu gelişmeler neticesinde, Aksum'u var eden toplum yapısı, mevcut kültürlerini muhafaza etmek adına kıyılardan kopup yaylalara çekildi ve uzun bir iç karışıklık dönemi yaşandı. Diğer anlamıyla, bölgenin sahip olduğu yapısal

⁵⁶ Munro-Hay, 1982: 17.

⁵⁷ Tamrat, 1968: 159.

faktörler sürdürülebilir bir toplum yaşamının devamını sağladı. Ancak bu toplumu daha gelişkin ve zengin bir noktaya taşıyacak olan dış unsurlar artık ortadan kaybolmuştu. Nihayetinde Aksum Krallığı, Etiyopya'daki devlet geleneğinin ilk ve kurucu halkasını teşkil etti. Ortaya çıkan özgün Hıristiyan uygarlık ve kültür, bugüne dek varlığını sürdürerek 1270'de kurulup 1974'e kadar devam eden Süleyman hanedanlığının nüvesi ve fide/tohum yatağı toplumu oldu.⁵⁸

---

⁵⁸ Levine, 2000: 110.

KAYNAKÇA

- AUBERT, J. J., 2011. "Trajan's Canal: River Navigation from the Nile to the Red Sea?," *Across the Ocean: Nine Essays on Indo-Mediterranean Trade*, Ed: F. Romanis – M. Maiuro, Danvers, Brill, ss. 33 – 42.
- BAKER, A. R. H., 2003. *Geography and History: Bridging the Divide*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BARD, K. A., vd., 2000. "The Environmental History of Tigray (Northern Ethiopia) in the Middle and Late Holocene: A Preliminary Outline," *African Archeological Review*, 17 / 2, ss. 65 - 86.
- BEAUJARD, P., ve Fee, S., 2005. "The Indian Ocean in Eurasian and African World-Systems before the Sixteenth Century," *Journal of World History*, 16 / 4, ss. 411 - 465.
- BRAUDEL, F., 2009. History and the Social Sciences: the Longue Duree," *Review (Fernand Braudel Center)*, 32 / 2, ss. 171 – 203.
- BUTZER, K. W., 1981. "Rise and Fall of Axum, Ethiopia: A Geo-Archeological Interpretation," *American Antiquity*, 46 / 3, ss. 471 – 495.
- CASSON, L., 1989. *Periplus Maris Erythraei*, Princeton University Press, Princeton.
- CHARLESWORTH, M. P., 1928. "Some Notes on Periplus Maris Erythraei," *The Classical Quarterly*, 22 / 2, ss. 92 – 100.
- ÇAĞATAY, N., 1957. *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- DIAMOND, J., 2010. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, TÜBİTAK, Ankara.
- DURANT, W., 1950. *The Age of Faith The Story of Civilization vol. 4*, Simon and Schuster, New York.
- D'ANDREA, A. C., 2008. "T'ef (*Eragrostis tef*) in Ancient Agricultural Systems of Highland Ethiopia," *Economic Botany*, 62 / 4 (2008), ss. 547 – 566.
- FATTOVICH, R., 2012. "The Northern Horn of Africa in the First Millenium BCE: Local Traditions and External Connections," *Rassegna di Studi Etiopici*, 4, ss. 1 - 60.
- FATTOVICH, R., 2019. "From Community to State: The Development of the Aksumite Polity (Northern Ethiopia and Eritrea) c. 400 BC – AD 800," *Journal of Archeological Research*, 27 / 2, ss. 249 – 285.
- FITZPATRICK, M. P., 2011. "Provincializing Rome: The Indian Ocean Trade Network and Roman Imperialism," *Journal of World History*, 22 / 1, ss. 27 – 54.
- HALDUN, İ., 2013. *Mukaddime Cilt 1*, der. Süleyman Uludağ, Dergah, İstanbul.
- HARROWER, M. J., ve D'Andrea, A. C., 2014. "Landscapes of State Formation: Geospatial Analysis of Aksumite Settlement Patterns (Ethiopia)," *The African Archeological Review*, 31 / 3, ss. 513 – 541.

- HENZE, P. B., 2000. *Layers of Time: A History of Ethiopia*, Palgrave Macmillan, New York.
- INDICOPLEUSTES, C., 2010. *The Christian Topography of Cosmas, An Egyptian Monk*, Ed: J. W. McCrindle, Cambridge University Press, Cambridge.
- KAPLAN, S., 1982. "Ezana's Conversion Reconsidered," *Journal of Religion in Africa*, 13 / 2, ss. 101 – 109.
- KIRWAN, L. P., 1972. "An Ethiopian – Sudanese Frontier Zone in Ancient History," *The Geographical Journal*, 138 / 4, ss. 457 – 465.
- KOBISHCHANOV, I. M., 1978. "Axum", *Early State*, Ed: H. J. M. Claessen – P. Skalnik, Mouton, The Hague, ss. 151 – 167.
- KOBISHCHANOV Y., 1979. *Axum*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- LEVINE, D. N., 2000. *Greater Ethiopia: The Evolution of a Multiethnic Society*, University of Chicago Press, Chicago.
- MCLAUGHLIN, R., 2010. *Rome and the Distant East: Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China*, Continuum, Londra & New York.
- MICHELS, J. W., 2017. *Aksum: A Regional Perspective*, iUniverse, Bloomington.
- MUNRO-HAY, S., 1981 - 1982. "A Tyranny of Sources: The History of Aksum in its Coinage," *Northeast African Studies*, 3 / 3, ss. 1 – 16.
- MUNRO-HAY, S., 1982. "The Foreign Trade of the Aksumite Port of Adulis," *Azania: Archeological Research in Africa*, 17 / 1, ss. 107 – 125.
- MUNRO-HAY, S., 1991. "Aksumite Overseas Interests," *Northeast African Studies*, 13 / 2-3, ss. 127 – 140.
- MURPHY, D. J., 2007. *People, Plants, and Genes*, Oxford University Press, Oxford.
- PHILIPS, J., 1997. "Punt and Aksum: Egypt and the Horn of Africa," *The Journal of African History*, 38 / 2, s. 423 - 457.
- PHILIPSON, D. W., 2001. "Aksum: An African Civilization in its World Contexts," *Proceedings of the British Academy*, 111, ss. 23 - 59.
- PHILIPSON, D. W., 2012. *Foundations of an African Civilisation Aksum & the Northern Horn 1000 BC – AD 1300*, James Currey, New York.
- PLINY, 1961. *Natural History Volume II Books III-VII*, Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts.
- ROSEN, W., 2007. *Justinian's Flea Plague, Empire and the Birth of Europe*, Viking Penguin, Londra.
- ROSTOVITZ, M., 1998. *The Social and Economic History of the Roman Empire Volume I*, Oxford University Press, Oxford.
- RUFFINI, G., 1998. "Ethiopia and Rome: The Birth of Byzantine Religious Diplomacy," *Ex Post Facto*, 7, ss. 65 – 75.

- SELAND, E. H., 2014. "Early Christianity in East Africa and Red Sea/Indian Ocean Commerce," *The African Archeological Review*, 31 / 4, ss. 637 – 647.
- STRABO, 1930. *The Geography of Strabo VII*, Ed: T. E. Page, vd., William Heinemann Ltd., Londra.
- SULAS, F., 2014. "Aksum: Water and Urbanization in Northern Ethiopia", *A History of Water Series 3 Vol 1 From Jericho to Cities in the Seas: A History of Urbanization and Water Systems*, Ed: T. Tvedt - T. Ostigard, I. B. Tauris, Londra, ss. 175 – 197.
- TABERİ, 1991. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TAMRAT, T., 1968. *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, Londra, University of London, Doktora Tezi, Londra.
- WARMINGTON, E. H., 1928. *The Commerce Between the Roman Empire and India*, Cambridge University Press, Cambridge.
- WINK, A., 2002. "From the Meditterreanean to the Indian Ocean: Medieval History in Geographic Perspective," *Comparative Studies in Society and History*, 44 / 3, ss. 416 – 445.
- YOUNG, G. K., 2001. *Rome's Eastern Trade International Commerce and Imperial Policy 31 BC – AD 305*, Routledge, Londra & New York.
- ZABCI, F., 2015. "Montesquieu: Yasaların Ruhu ve Siyasal Özgürlük," *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Ed: Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim, İstanbul, ss. 541 – 567.